

УДК 342.738:004.7

Н.М. КОНДРАТЕНКО, Сумський державний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: система правовідносин, захист персональних даних, історичний розвиток, інститут персональних даних, право на приватність, інформаційні технології

Українське та міжнародне законодавство протягом власного історичного розвитку засвідчують активний перехід держави на шлях побудови демократичного суспільства, де головною цінністю є людина та її права. Водночас, у системі прав та свобод особливе місце посідає право осіб на недоторканність приватного життя та збереження приватної інформації. Зокрема, ставлення держави до приватного життя своїх громадян на протязі довготривалого історичного розвитку та суспільно-політичних змін, завжди було індикатором правового режиму та ситуації в суспільстві, адже невтручання держави в приватне життя осіб є одним із принципів громадянського суспільства. Варто також наголосити, що попри велику кількість юридичних джерел, найважливішими можна вважати принципи, закладені в Європейській конвенції про захист прав і основних свобод. Дана конвенція у 1981 р. вперше на міжнародному рівні розглянула захист персональних даних, як захист основних прав і свобод індивідів, зокрема, їх права на недоторканність приватного життя стосовно обробки персональних даних. Саме тому, виходячи з вищесказаного, проблема історико-джерелознавчого розвитку інституту захисту персональних даних є актуальною з наукової точки зору.

Сучасний етап розвитку України характеризується посиленням уваги до охорони приватного життя фізичних осіб і захисту персональних даних. Зокрема, теоретичні проблеми інформаційного права, правового забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформації досліджувалися у працях І.Л. Бачила, В.А. Копилова, В.Н. Лопатина, В.А. Літніх, А.А. Фатянова, М.А. Федотова, С.Г. Чубукової, А.А. Шіверским, В.Д. Елькіним та іншими. Окремі теоретично-правові аспекти захисту приватного життя людини висвітлені в працях російських дослідників В.І. Іваницького, І.С. Мелюхіна, М.М. Расолова, Л.В. Туманової. Проте й досі залишається малодослідженими питання історичного та джерелознавчого розвитку захисту персональних даних у системі правовідносин. Тому мета статті – дослідити історико-джерелознавчий аспект захисту персональних даних у системі правовідносин.

Поставлена перед нами мета вимагає розв'язання основних концептуальних завдань: проаналізувати історію розвитку інституту захисту персональних даних на основі міжнародних джерел; висвітлити історичну еволюцію захисту персональних даних на внутрішньодержавному рівні; здійснити порівняльно-історичний аналіз джерел українського та європейського права, в контексті розвитку проблеми захисту персональних даних. Новизна дослідження полягає в розгляді історичного розвитку інституту персональних даних в окремих європейських і світових країнах та України. На основі історичного досвіду подаються пропозиції відносно вдосконалення сучасного законодавства, відносно захисту персональних даних, у ракурсі сучасних правовідносин.

Проблема історико-джерелознавчого розвитку захисту персональної інформації тісно пов'язана зі становленням самого інституту персональних даних. Зокрема, його становлення тісно пов'язане з розвитком конституційних прав та свобод людини і громадянина, і передусім, з правом на недоторканність приватного життя.

Розглядаючи первісне історичне значення персональних даних, науковці М.Я. Швець і М.В. Брижко передусім акцентують увагу на етимології самого поняття «персона», завдяки якому відбулася еволюція загально правового значення інституту захисту персональних даних. Зокрема, термін «персона» з'явився у давньогрецькій мові, проте його зміст не мав соціального та юридичного значення відповідно до аналогічного сучасним поняттям «особа» та «особистість» [1, с.37]. Наприклад, у Гомера (VIII ст. до н.е.) зустрічається слово «*prosonon*», що означало ритуальну маску чи маску актора в театрі. Лише в пізній античності, під впливом латини, це слово стало позначати соціальний статус людини (тобто те, ким вона є для інших). У Цицерона (106–43 рр. до н. е.) поняття «*persona*» містило у собі вже і юридичний сенс (на противагу речам), і соціальну функцію, і колективну гідність, і особистість у психологічному змісті (тобто конкретного індивіда), і філософське поняття індивідуальної людської природи. Відповідно по латині слово «*persona*» не позначало індивіда в сукупності його природних якостей (обличчя, фігури, зовнішності).

Християнство в першому періоді свого становлення, приблизно до V століття нашої ери, здійснювало перші кроки до зміни співвідношень природного права, моралі та юридичного (позитивного) права, а також розвинуло світогляд, де люди розглядалися рівними перед Богом, а людина була важливіша за державу і поняття «права громадян» змінилося на «права людини». Відповідно, була висунута ідея свободи людини. На цей час припадає й утворення від слова *persona* – «особа» слова *personalitas* – «особистість», яке Фома Аквінський (1225–1274 рр.) використовував для характеристики умов існування людини [1, с.114–115].

У сучасному трактуванні поняття «особа» і «особистість» часто вживаються як синоніми – це стійка цілісна система інтелектуальних, соціально-культурних, емоційно-вольових якостей людини. Загалом життєді-

яльність людей у суспільстві тісно взаємопов'язана, а вчинки однієї особи завжди спричиняють певні наслідки для інших. Саме тому існування людей неможливе без дотримання певних правил, які мають регулювати суспільні відносини між ними, здійснювати їх захист за допомогою соціальних та правових норм.

Право на недоторканність приватної сфери як юридична категорія, згідно досліджень І.Л. Бачила, зародилося в США. В англійській мові всі сторони приватного життя позначаються єдиним терміном «*privacy*», який не має детального еквівалента в українській мові. Зокрема, одна з перших спроб сформулювати суть поняття «*privacy*» була зроблена в 1890 р. відомими американськими юристами Семюелем Уорреном і Луїсом Брандейсом, які визначили його як «*the right to be alone*» – право на особистий спокій або право бути наданим самому собі [2, с.67].

За твердженням М.А. Важорової, вагому роль у становленні та формуванні права на приватне життя зіграла діяльність американських судів. Так, у 1965 р. у справі «*Griswold V. Connecticut*» суддя Верховного суду США Дуглас активізував перші п'ять поправок до Конституції США, визнавши, що ці поправки «охороняють різні аспекти недоторканності приватного життя» [3, с.34].

Відповідно, 10.12.1948 р. на Генеральній Асамблеї ООН була затверджена Загальна Декларація прав людини. Зокрема, у ст.12 Декларації встановлювалося, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте та сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію; кожна людина має право на захист закону від такого втручання і таких посягань [3, с.34]. У 1950 році аналогічна норма була закріплена в ст.8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, у відповідному формулюванні: «кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції». Завдяки зазначеним

джерелам право на недоторканність приватного життя отримало визнання в якості невід'ємного права кожної людини [3, с.35].

З розвитком інформаційних технологій, відповідно до досліджень В.М. Брижка, зацікавленість до проблеми недоторканності приватного життя почала істотно посилюватися. Зокрема, з'явилися нові технології та засоби для збору, зберігання і обробки даних, що стосуються як особистого життя особи, так і їх публічної діяльності. У праві гостро постало питання про прийняття особливих правил регулювання збору та обробки персональних даних, як особливого адміністративного об'єкта. У цей час найбільш активний розвиток норм про захист персональних даних спостерігається саме у Європі [4, с.8].

Саме тому, принципи, які зафіксовані в Європейській конвенції про захист прав і основних свобод, отримали свій розвиток в спеціальних нормах 108 Конвенції Ради Європи про захист прав фізичних осіб, відносно автоматизованої обробки персональних даних, 1981 р. [5, с.34]. У даній конвенції, захист даних розглядається як основне право і свобода індивідів, зокрема, їх права на недоторканність приватного життя, стосовно обробки персональних даних. Згодом у Директиві Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу від 24.10.1995 р. № 95/46ЕС про захист прав приватних осіб, стосовно обробки персональних даних та про вільний рух таких даних, були закладені основи загальноєвропейської системи захисту персональних даних. У 2000 році в Хартії ЄС про основні права право на захист персональних даних було сформульовано в якості самостійного фундаментального права [5, с.35]. Загалом розглянуті історико-джерелознавчі аспекти є основними етапами формування нормативного механізму про захист персональних даних на європейському континенті. Натомість заключним етапом його формування стало прийняття національних законів країн-учасниць ЄС, спрямованих на регулювання питань захисту персона-

льних даних.

Розглядаючи міжнародний фактор, дослідник А.А. Баранов наголошує, що перший у світі спеціальний Закон про захист персональних даних був прийнятий у Німеччині 1970 р. [6, с.82]. За твердженням дослідника, до цього подібних законів ніде в світі не було. Натомість за останні тридцять років, більш ніж у двадцяти європейських державах були прийняті нормативні акти щодо захисту персональних даних, в яких закріплені реальні механізми правового регулювання застосування персональних даних. Відповідно, створення нормативних актів у даній сфері розвивалося самостійно, поряд із розвитком законодавства про захист права на недоторканність приватного життя.

В Україні захист персональних даних та система утворення основних юридичних джерел, які підкріплюють та регламентують основу їх застосування, в минулому був пов'язаний зі збереженням особистого права на приватне життя, право на конфіденційну інформацію, листування та телеграфну розсилку.

Зокрема, основним джерелом права в частині України, яка знаходилась у складі Російської імперії з 1840–1842 років, був 15 том Зводу законів Російської імперії. За твердженням І.І. Присяжнюка, незважаючи на те, що приватність ще не була самостійним об'єктом юридичного охорони та системою правовідносин, саме з цього Уложення починається захист окремих складових приватності людини (зокрема, таємниці кореспонденції, недоторканності приватного житла, персональної інформації), які діють й сьогодні у чинному законодавстві. Норми про захист приватності зустрічаються також у «Статуті про покарання, які призначаються мировими судьями» 1864 р. – збірнику загальних законів, які доповнюють Уложення. Так, показовою є ст.137 зазначеного Статуту, де містились норми про розголошення, з метою образити честь, відомостей, повідомлених таємно, чи тих, які стали відомі шляхом відкриття чужого листа чи іншим незакон-

ним способом. Карались такі дії арештом до 15 днів або грошовим стягненням до 50 рублів [7, с.80–81].

На відміну від норм кримінального законодавства попередніх періодів, зазначена стаття є прикладом охорони приватної таємниці, незалежно від походження чи майнового стану людини. Цікавим видається також те, що у статті об'єднано охорону приватної таємниці як такої, так і таємниці кореспонденції та приватної інформації.

Інший історик права, І.Я. Терлюк, наголошує, що норми, спрямовані на охорону таємниці кореспонденції як професійної таємниці Уложення в редакції 1885 р., були об'єднані в окрему главу «О нарушении Уставов Почтового и Телеграфного». Відповідно до цієї глави таємниця кореспонденції могла бути порушена шляхом відкриття пакету, ознайомлення зі змістом відправлення. Серед усіх статей можна виділити тільки дві, які безпосередньо стосуються розголошення таємниці кореспонденції: ст.1102 визначає відповідальність поштового службовця, який з будь-яких причин домовився передавати листи особі, якій вони не адресовані, а також ст.1104, що передбачає відповідальність службової особи пошти за розпечатування листів, хоча би заради цікавості [8, с.115].

Правове Уложення 1903 р. містило дві глави, куди входили норми, спрямовані на охорону особистих благ людини. Це глави: 28 «Об оскорблении» та 29 «Об оглашении тайн». Глава 28 Уложення передбачала можливість винного довести істинність розголошених відомостей, які ображають потерпілого, а також те, що розголошення відомостей було виправдано державними чи громадськими інтересами (ст.537). Зокрема, Глава 29 Уложення передбачала розголошення різних таємниць. У ній розміщувались норми про охорону професійної таємниці (ст.541), таємниці кореспонденції (ст.542) та комерційної таємниці (статті 543–545) [8, с.125].

Таким чином, Уложення 1903 р. характеризувалось більшою систематизованістю норм, спрямованих на охорону особистих

благ особи. Поділ злочинів проти честі та гідності на два види свідчить про те, що в цей період уже розрізняли поширення неправдивих відомостей, які принижували честь та гідність особи, та розголошення відомостей, які становили приватну таємницю. Позитивним моментом варто відзначити й те, що в Уложенні встановлювались межі права на приватність, коли винний доводив, що розголошення відомостей було виправдано державними чи суспільними інтересами. Водночас, норми Уложення все-таки характеризувалися надмірною казуальністю, що не можна назвати кращим взірцем для наслідування.

На думку Ю.І. Дем'яненка, цікавим фактом є те, що на західноукраїнських землях, які у другій половині XVIII ст. потрапили під владу Австрійської монархії, з 1796 р. у Західній, а з 1797 р. – у Східній Галичині, згодом – на Буковині поширив свою дію Кримінальний кодекс Австрії, який у 1852 р. був викладений у новій редакції [9, с.11]. Дослідник зазначає, що у кримінальному законодавстві Австро-Угорщини відобразився дуалістичний характер держави. Кримінальний кодекс 1852 р. діяв лише в Австрії, в тому числі на Буковині і в Галичині, до введення польського Кодексу карного 1932 р. [9, с.13]. Зокрема, розділ 37 зазначеного КК містив норми про порушення приватної таємниці. Так, ст.253 було передбачено відповідальність за незаконні відкриття чужого листа, телеграфного чи телефонного повідомлення, приєднання до каналу зв'язку, що служить для передачі повідомлень, а також розголошення набутої в такий спосіб інформації.

Далі, з приходом в Україну радянської влади ідеї захисту особистих немайнових благ не були популярними, тому кримінально-правові норми, спрямовані на захист приватності, були виключені з кримінального законодавства. У цей час панувала концепція переваги державних та суспільних інтересів над приватними. Як наслідок, вперше право на охорону приватності, таємниці кореспонденції було закріплено лише Конституцією

УРСР 1937 р. Що ж до кримінального законодавства, то захист недоторканності житла, таємниці кореспонденції був відсутній аж до прийняття КК УРСР 1960 р.

Саме 1977 р., у зв'язку з ратифікацією Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р., була прийнята нова Конституція СРСР. Вона стала першою і єдиною за весь радянсько-український період конституцією, яка вміщувала в окремому розділі стандартний для розвинених європейських країн комплекс громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав.

Зокрема, статтями 54–56 Конституції СРСР (1977 р.) громадянам були гарантовані недоторканість особи, житла, а також охорона законом особистого життя, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень. У ст.57 Конституції СРСР 1977 р. було наголошено, що повага до особистості, охорона прав і свобод громадян – це обов'язок усіх державних органів, громадських організацій і посадових осіб [9, с.15].

В Україні ж у період радянської державності, на думку Ю.І. Дем'яненка, коли в умовах антидемократичного політичного режиму здійснювався тотальний контроль за громадянами, закріплення в Конституції УРСР 1978 р. права на таємницю особистого життя не привело до створення реальних гарантій його забезпечення. Науковець наголошує, що лише після проголошення незалежності України з'явилися політичні умови для створення правових механізмів забезпечення права на таємницю приватного життя громадян. Однак для становлення будь-якої демократичної інституції потрібний певний проміжок часу, під час якого формується правова база, виникають механізми реалізації, відбуваються процеси вдосконалення практики застосування [9, с.18–19].

Для України на сучасному історичному етапі, актуальність і об'єктивна необхідність захисту прав громадян в інформаційній сфері визначається великою активністю у формуванні баз даних (зокрема соціального, фінан-

сового, маркетингового, медійного, екологічного, адміністративного, правоохоронного та іншого характеру), розвитком і розповсюдженням автоматизованих засобів і способів збору, обробки, зберігання та передачі інформації і, одночасно, – використанням інформаційних технологій державними структурами, для розвитку та зміцнення демократичної, соціальної та правової держави.

Велике значення має Закон України «Про захист персональних даних», який регулює відносини, пов'язані із захистом персональних даних під час їх обробки. У частинах 1, 2 ст.5 даного закону зазначається, що об'єктами захисту є персональні дані, які обробляються в базах персональних даних. Персональні дані, крім знеособлених персональних даних, за режимом доступу є інформацією з обмеженим доступом [10, с.108]. Також, ст.301 Цивільного кодексу України закріплює, що фізична особа має право на особисте життя. Вона сама визначає своє особисте життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб. Фізична особа має право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя. Вони можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, якщо містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду, а також за її згодою [11].

Також право особи на приватне життя охороняється кримінальним законом України. Так, ст.182 Кримінального кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за порушення недоторканності приватного життя, а саме за: незаконне збирання, зберігання, використання або поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди або поширення цієї інформації у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації [12]. В даному випадку Ю.Н. Носік пропонує зразок самозахисту, відносно права на приватне життя та інформацію. Таким фактором, зокрема, може слугувати укладання договору про нерозголошення конфіденцій-

ної інформації (договір про конфіденційність). За договором про конфіденційність одна сторона (конфіденціал) зобов'язується забезпечити та виконувати режим обмеженого доступу до інформації, яку отримано від другої сторони (конфідента), або доступ до якої надано такою другою стороною [13]. В даному випадку – це важливий правовий елемент, для перспективи розвитку якісних правовідносин, у сфері захисту персональних даних.

Варто також наголосити, що недолік інформованості про історію світової практики і відсутність якісного законодавства, що відповідає сучасному рівню міжнародних стандартів щодо захисту персональних даних, не дозволяє в повній мірі забезпечити відповідний рівень захисту прав людини.

Проблемність ситуації полягає також у тому, що потреба в захисті особистого і сімейного життя громадян об'єктивно існує, але ця потреба суспільством вагомо не обговорюється та не аналізується. За твердженням Г.Р. Кужукеева, на сьогодні існує потреба співвіднесення норм права українського законодавства у відповідність до вимог міжнародних стандартів [14]. Це, зокрема, має виражатися в пріоритетності співпраці України з Євросоюзом і його окремими державами-учасницями. Така пріоритетність співробітництва з країнами Європейського Союзу пояснюється тим, що дана співпраця буде визначати економічний прогрес і політичну стабільність країни у довготривалій перспективі. Досягнення цієї мети, відповідно, має здійснюватися на основі національної інтеграції України до Європейського Союзу, одним із підрозділів якої є створення умов забезпечення адаптації законодавства України до законодавства ЄС, зокрема, і в сфері захисту персональних даних.

Таким чином, аналіз джерел міжнародного та українського права дає можливість стверджувати про важливість застосування історичного досвіду, для формування якісної системи захисту персональних даних у сучасних умовах. Зокрема, важливість збере-

ження особистих прав в процесі застосування персональної інформації на внутрішньодержавному рівні – вагома проблема, як минулого, так і сучасного інформаційного періодів. Вдосконалення процесу використання персональної інформації має стати предметом дослідження та регулювання органів державної влади, а також представників кримінального, цивільного та адміністративного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брижко В. М. Правовий механізм захисту персональних даних : монографія / за ред. проф. М. Я. Швеця, проф. Р. А. Калюжного. – К: Парламентське вид-во, 2003. – 120 с.
2. Бачило И. Л. Информационное право: Основы практической информатики / И. Л. Бачило. – М. : Издание г-на Тихомирова М. Ю., 2001. – 352 с.
3. Вajorова М. А. История возникновения и становления института персональных данных / М. А. Вajorова // Государство и право: теория и практика: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Челябинск, апрель 2011 г.). – Челябинск : Два комсомольца, 2011. – С. 33–38.
4. Брижко В. М. Захист персональних даних в умовах розвитку інформаційного суспільства // Винахідник України. – 2001. – № 1. – С. 7–19.
5. Брижко В. М. Про приєднання України до Конвенції № 108 Ради Європи // Право України. – 2003. – № 1. – С. 34–37.
6. Баранов А. А. Права человека и защита персональных данных / А. А. Баранов, В. М. Брыжко, Ю. К. Базанов. – К. : Госкомсвязи и информатизации Украины, 2000. – 280 с.
7. Присяжнюк І. І. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканості житла або іншого володіння особи в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Присяжнюк Іван Іванович. – К., 2010. – 230 с.
8. Терлюк І. Я. Національне українське

державотворення 1917–1921 рр. Історико-правовий нарис : навч. посіб. / Іван Ярославович Терлюк. – Львів : Вид-во Тараса Сороки, 2007. – 260 с.

9. Дем'яненко Ю. І. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності приватного життя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю. І. Дем'яненко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 20 с.

10. Порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України законодавству ЄС у сфері персональних даних / В. М. Брижко, А. І. Радянська, М. Я. Швець. – К. : Тріумф, 2006. – 256 с.

11. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р., № 435-IV // ВВР України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

12. Кримінальний кодекс України : від 5.04.2001 р., № 2341-III // ВВР України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

13. Носік Ю. Договір про нерозголошення інформації / Ю. Носік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-prensa.com/article-288.html>.

14. Кужукеєва Г. Право на частну жизнь и право на свободу выражения: проблемы соотношения / Г. Кужукеєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medialaw.asia/node/4318>.

Кондратенко Н.М. Особливості розвитку правовідносин у сфері захисту персональних даних: історико-джерелознавчий аспект / Н. М. Кондратенко // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 241–247 [Електронний ресурс].

Розглядається історія розвитку інституту персональних даних, в контексті конституційно-адміністративних правовідносин. Здійснюється аналіз основних етапів становлення сфери захисту персональних даних на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях, зокрема, висвітлюються окремі правові джерела, які відповідають за систему регулювання правовідносин, в системі захисту персональних даних

Кондратенко Н.Н. Особенности развития правоотношений в сфере защиты персональных данных: историко-источниковедческий аспект

Рассматривается история развития института персональных данных, в контексте конституционно-административного правоотношения. Осуществляется анализ основных этапов становления сферы защиты персональных данных на международном и внутригосударственном уровнях, в частности, освещаются отдельные правовые источники, которые отвечают за систему регулирования правоотношения, в системе защиты персональных данных.

Kondratenko N.N. Features of Legal in the Protection of Personal Data: Historical Aspect of Source

The history of the institute of personal data in the context of constitutional and administrative relationships is made. The analysis of the main stages of the protection of personal data in the bottom's international and domestic levels, in particular, highlights some legal sources, which are responsible for the system of legal regulation in systems subject of protection of personal data.